

Veczkó József

A GYERMEKVÉDELEM SZEMLÉLETÉT MEGHATÁROZÓ NÉHÁNY TÉNYEZŐ ÉRTELMEZÉSE

(Kultúra, érték, a társadalmi működés funkciózavara)*

A gyermek- és ifjúságvédelem történetének kutatása közben számos olyan fogalommal, kifejezéssel találkozunk, amelyeket az idő során új, más fogalmak váltották fel, tartalmuk és értelmezésük megváltozott. Ezért szükséges, hogy a téma elemzésénél és bemutatásánál a pedagógiában és pszichológiában általánosan elfogadott korszerű ismeretekből induljunk ki, és a mai fogalmi rendszer alapján értelmezzük a múltban használt kifejezéseket, illetőleg új fogalmakkal helyettesítsük azokat (pl. gyermekvédelem, gyermek- és ifjúságvédelem, szociokulturális ártalmak, értékrendszerek, szocializáció, szocializációs- és személyiségzavarok, stb.). E fogalmak a problémák sokaságára és ezek differenciálására utalnak. Ezek a kategóriák csak az utóbbi időszakban alakultak ki, és kaptak ismételten változó értelmezést, tartalmat és terjedelmet; a "gyermekvédelem" kifejezés csak a 19. század második felében, a gyermek- és ifjúságvédelem szókapcsolat pedig a 20. század közepén vált általánosan elfogadottá, használatossá. Amikor mai lényegesen pontosabb és differenciáltabb fogalmainkat alkalmazva vizsgálódunk, könnyen megállapítható a kifejezések régebbi és mai értelmezésének különböző volta. Ezért nem kérjük számon az előző századoktól, hogy képtelenek voltak megelőzni önmagukat, hanem csupán a tényeket akarjuk feltárni és elemezni. Azt kívánjuk, hogy megtaláljuk a mélyebb összefüggéseket, szabályszerűségeket, törvényszerűségeket a maguk társadalmi háttérével és ezekből levonjuk a tanulságokat.

Az egyes népek "társadalmi magatartásának", tevékenységének (gondolkodásának, az emberek egymáshoz való viszonyának, életmódjának, cselekedeteinek) tudatossága nagy mértékben függ attól, hogy kultúrájuk színvonalán, korszerű ismereteik segítségével milyen tárgyilagosan vizsgálják, elemzik saját történelmüket, és ennek alapján levonják-e a szükséges következtetéseket jelenük számára. A ma társadalmának főbb problémái, témái, tennivalói részben már a múltunkból is kiolvashatók, ezeket azonban mindig csak a realitások alapján szabad elemezni. Ez az általános felismerés indított bennünket arra, hogy vázlatosan nagy vonásokban, a tényekre orientálva vizsgáljuk az előző társadalmi formációk gyermekvédelmét, ennek társadalmi háttérét, törekvéseit, módzatait, stb. Keressük pl. azt az összefüggést, hogy miért kerülnek gyerekek, családok, egyes rétegek a társadalom perifériájára, milyen szerepe van ebben a makro gazdasági-társadalmi folyamatoknak és a mikrocsoporton belüli zavaroknak. Az is

*Előtanulmány "A gyermek- és ifjúságvédelem pedagógiai és pszichológiai alapjai" című munkához.

fontos, hogy a két jelenség (makro- és mikro működési zavarok) között milyen összefüggések, kölcsönhatások ismerhetők fel. Ez a látásmód indít bennünket arra, hogy a személyes emberi tragédiák (koldulás, lelencélet, alkoholfüggő ember, csavargás, lumpen élet, öngyilkosság, stb.) mögött keressük a makrostrukturális (gazdasági-társadalmi) jelenségeket és ezen belül az úgynevezett társadalmi funkciózavarokat. A gyermekvédelem történelme, kialakulása készlet bennünket arra, hogy a gyermekek elhagyását, elpusztítását (az előző történelmi időszakokban), a diszharmonikus családot, a válast, (napjainkban) az adott történelmi kor, időszak gazdasági-társadalmi működési zavarának, tünetének, következményének fogjuk fel. Ez a megállapítás akkor is igaz, ha minden egyes esetben vagy gyakorta igazolható az előbb említett emberek, vagy gyermekek személyes felelőssége, és a hibás viselkedésük legtöbbször felróható nekik. Ugyanakkor azt is általánosan igazságnak foghatjuk fel, hogy kultúránk múltja, és "társadalmunk bennünk" van. Személyes viszonyaink mögött is mindig társadalmi viszonyokat találunk, ugyanakkor alkotó elemek is vagyunk egy társadalmi valóságban: "A társadalom: mindig konkrét egyének és az egyének konkrét viszonyai; a társadalom működése mindig konkrét emberi csoportok működése. Iskolai osztályok, munkahelyi 'kollektívák', családok, baráti társaságok életünk minden pillanatában valamely emberi csoport tagjaként élünk, cselekszünk, minősülünk és minősítünk".(1)

A gyermekvédelem története rávilágít arra, hogy a hivatalok és a társadalmi szervek vezetői a beilleszkedési zavarokkal küszködő felnőttek és gyermekek gondjait, problémáit, és azok kialakulásának forrását egyedül mikroszociális környezetük ártaimaival magyarázzák, pedig a makro- és a mikro-környezet, a társadalom és az egyes személy szerves kölcsönhatásban áll és létezik, és csak így kezelhető. Ebből az is következik, hogy nem elégséges a garázda, az egresszív, a csavargó, a "csövező" fiatalok személyiségzavarát elkülönítetten, csak mikrokörnyezetükben vizsgálni. A korrigáló nevelés is csupán részeredményekre vezet, ha a nehezen nevelhető gyermeket makro- és mikrokörnyezetétől függetlenül akarjuk átalakítani, személyiségét rendezni. A gyermekvédelem történetének tapasztalata arra figyelmeztet, hogy csakis az említett három tényező (makro- és mikrokörnyezeti hatások, a beilleszkedési zavarral küszködő személy és a korrigáló intézmény) együttese, összehangolt működése hozhat tartós változást, elfogadható eredményt.

A makrostrukturális gazdasági-társadalmi működések zavarai következtében létrejött károsító hatások jelentőségét, nagyságrendjét akkor értjük meg igazán, amikor a veszélyeztetett gyermekek helyzetén (alkoholista apa, széthulló család, deviancia, negatív szociális minták) gyökeresen szeretnénk megváltoztatni. A hagyományos gyermekvédelem évszázadokon keresztül a halmozott hátrányt átélte és a károsodást szenvedett gyermekek helyzetén próbált - legtöbbször gyenge eredménnyel - enyhíteni. A mai és a jövő gyermekvédelme az

ilyen félmegoldásokba nem törődhet bele. Így az elhagyott, a pszichoszociális veszélynek kitett gyermekekről történő állami gondoskodás is a gyermekvédelem tevékenységének csupán egy részét jelentheti.

A kultúra, a társadalom működésének zavarai és a gyermekvédelem összefüggése

A gyermekvédelem történetének vizsgálata során jutottunk el ahhoz a megállapításhoz, hogy mind a viselkedészavarokat, sőt a korrigáló nevelést is csak úgy lehet elfogadhatóan értelmezni, ha viszonylag állandó értékrendszerrel mérjük az ember tevékenységét, ezen belül magatartását, cselekedetét, életviteli értékeit, szokásait, munkatevékenységét, szociális szerepeit, nevelési módszereit, személyes kötődéseit, erkölcsi felfogását, eszményeit, az értelmes életről vallott felfogását, stb. Az emberiség, az ember számára mindenkor a kultúra volt, és ma is az a legmegfelelőbb kategória (nembéli fogalom), gondolkodási keret, az egyetemes emberi értékeket rendszerbe foglaló tartalom, amely évezredek óta megfelelően eligazította, és eligazítja a ma emberét is a szociálisan helyes, az értékes, az ésszerű, a normális, illetve a kóros, az ésszerűtlen, az értelmetlen, az értékromboló tevékenységek megítélésében. Az ember napi élete tehát általában a kultúra keretein belül és annak belső tartalmai szerint alakul. Éppen ezért tekintjük a gyermekvédelem vizsgálata, tárgyalása során a kultúra fogalmát általános eligazodási támpontnak, gondolkodásunk keretének és a tartalmi elemzések, összefüggések, általánosítások kiindulási szempontjának. Az, hogy kit tekinthetünk hátrányos, veszélyeztetett helyzetűnek, vagy személyiségzavarban szenvedőnek, az csak a kultúrában, egy adott kultúrkörben értelmezhető. Az említett fogalmaknak is egy adott történelmi időszakban van jelentőségük, hisz a társadalmak is egy adott kultúra keretei között működnek. Még akkor is ezt a megközelítést (konceptiót) tartjuk célszerűnek, noha tudjuk, hogy a kultúra értelmezése nem egységes, bizonytalanságok, ellentmondások, feltáratlan, tisztázatlan, kérdésekkel is találkozunk. Ezt a nehézséget úgy hidaljuk át, hogy röviden vázoljuk azt a felfogást, melyet a kultúra fogalmának értelmezése tekintetében leginkább elfogadhatónak tartunk, és amelynek tisztázását témánk tárgyalásához szükségesnek gondolunk. Nem tartjuk tehát feladatunknak a kultúra fogalmának mindenoldalú kifejtését, csupán azokra az alapproblémákra térünk ki, amelyek a gyermekvédelem ilyen vonatkozású megértéséhez szükségesek és elégségesek.

A kultúra értelmezésének néhány összefüggése. Az emberi faj - ugyanis mint társadalomba, azon belül csoportokba, közösségi rendszerekbe szerveződött személyek (egyedek) összessége - csak úgy tudott fennmaradni, és fejlődési trendjét (irányát) tekintve folyamatosan mindig magasabb szinten megújulni, hogy történelme során a munkavégzésre és

más élettapasztalataira támaszkodva maradandó értéket, kultúrát hozott létre, amelyet állandóan tovább gyarapított, minőségileg fokozott, átrendezett, időről-időre újra integrált, térben és időben továbbadott és amely ily módon a társadalom létének minőségi meghatározójává vált.

A kultúra szó a colere (művelni) latin igéből származik. "... i. e. 2. században a földdel kapcsolatos művelés (szőlő, kert, stb.) értelmében"(2) - a nemesítést is ideértve - használták. A kultúra szó az évszázadok során több jelentésátvitelen, jelentésváltozáson ment keresztül. Az említett tevékenység értelmezése után, annak eredményét, a művelt földet is jelentette. Átvitt, tágabb értelemben minden műveltségre (tárgyét, emberét) értették. Ciceró már a lélek (ki)műveléséről beszél, a fogalom az eredeti tartalmától, a lakni, valakiről gondoskodni, eredményeket művelni, megtisztelni, nagyrabecsülni, vallási előírásokat megtartani is beletartozik a kultúra értelmezésébe. E fogalomból táplálkozik a mai kultusz szó, Coltus=művelt, megművelt (föld vagy ember). A kultúra Ciceró után minden "anyagi" és "szellemi" (első-sorban ember) kiművelését jelentette.

A 17-18. században az ősi, nyers ösztönvilág finomítását, csiszolását, a humanitás növelését, vagyis az ember "anyagi" és "szellemi" tevékenységét és annak eredményét értik kultúrán.

A 19. század második felétől a kultúra fogalmának gyökeres átalakulása figyelhető meg. Az általánosabb értelmezés helyett a "szellemi" tevékenységre és annak eredményére, ezen belül is a humán tudományokra és a művészetre szűkül. Ugyanakkor az emberi viselkedést mint a kulturált magatartás eredményét bekapcsolják ebbe az értelmezésbe.

A 20. században a sokféle irányzat (kulturális antropológia, kultúrszociológia, életfilozófia, értékelméleti kultúra-felfogás, stb.) közül az ontológiai (a létről, a létezők alapján szóló tanítás) felfogásokat tekinthetjük a legeredményesebbnek. Mai kultúrafelfogásunk úgy értelmezhető, hogy az emberiség története során felhalmozott anyagi (pl. épületek, tárgyak, eszközök) - technikai (pl. termelési, kutatási eszközök, technikák, gépek) és szellemi (a társadalomban élő emberek tudása, a tudományok, a művészetek) - szociális (pl. erkölcs, életértékek, életmód, életcélok, eszmék, szociális szerepek, intézmények) értékek mint tevékenységek és azok eredményének összessége, saját rendszere, amelyek segítik az egyes ember és az emberiség előbbrejutását, boldogulását, haladását, fejlődését.(3) E felfogás szerint, tehát az anyagi és szellemi kultúra értékeit a társadalomba szerveződött személyek összessége mint emberiség - a történelem során hozza létre. Az egymásba kapcsolódó és egymást váltó korosztályok, nemzedékek az emberi jelrendszerek segítségével a kultúra értékeit "átörökítik" és egyben továbbfejlesztik. Az, hogy mi tartozik a kultúra körébe (a fogalom terjedelmébe), azt mindenkor a társadalmak történelmük (működésük) során alakítják ki. A történelem különböző időszakában mind az anyagi, mind a szellemi kultúra egységei-

nek, elemeinek más-más fontosságot, jelentőséget, értéket tulajdonítottak és tulajdonítanak ma is. Kultúrkörönként (pl. európai, kínai, arab) is változik az, hogy mi tartozik a kultúra fogalmának terjedelmébe, sőt a kultúra tartalma térben és időben is eltéréseket mutat. Beszélünk anyagi és szellemi kultúráról, bár ezek egymást kölcsönösen meghatározó és feltételező viszonyban vannak egymással.

Ami az emberiség kultúrájában a történelem során általánossá integrálódott mint a közös vonások összessége, azt egyetemes emberi kultúrának nevezzük, mert egyetemes érvényű értékeket jelentenek. Az egyetemes egészen belül több nagy kultúrkört találunk (pl. európai, indiai, arab, kínai). Az említett kultúrkörök még kisebb szférákra oszthatók, pl. az európai nagy kultúrkörön belül mi a közép-keleteurópaiba tartozunk; ez további nemzeti kultúrákra oszlik, majd következnek a szubkultúrák, és végül a család, legvégén az egyes ember. Amit az egyes ember a kultúrákból elsajátít, azt az egyén műveltségének szokás mondani. Minden újszülött beleszületik a kultúra valamelyik (körébe) rendszerébe, amit nem ő választ, mert az őt körülvevő makro és mikro társadalom tőle függetlenül létezik. Azt a folyamatot, amelyben az egyén a kultúra értékeit elsajátítja szocializációnak mondjuk. A felnőtt nemzedékek alapfeladata a kultúra átadása utódaik számára, e nélkül nem végzik el küldetésüket és ártanak saját társadalmuknak, továbbá fajuknak is.

Az egyetemes, a nagy kultúrkörök, a kisebb kultúrszférák, a nemzeti, a táj, a szubkultúrák és az egyes ember között két, illetve többirányú áramlás, átadás vagyis kölcsönhatás zajlik, ami lehetővé teszi a kultúrák, ezen belül az információk cseréjét. Az utóbbi folyamat a 20. században szinte robbanásszerűen felgyorsult, ami legtöbbször nagy haszonnal jár, de néha értékzavarokat is eredményez. A kultúrában tehát egyrészt összpontosulási folyamat, másrészt szétáramlás zajlik egyszerre. Egy adott történelmi korszakban az emberiség egyszerre fogyasztója is és újratermelője a kultúra értékeinek, nem ritkán meg is semmisíti, szét is rombolja azokat.

Az érték-fogalom értelmezéséről. A kultúra megértéséhez és értelmezéséhez szorosan hozzátartozik az értékfelfogás vázlatos - amennyire a gyermekvédelem tárgyalásához szükséges - áttekintése. A két kategóriát célszerű együtt vizsgálni. "Az értékeket döntően az egyén (csoport, réteg) léthelyzete határozza meg; társadalmi-történelmi helyzete következtében bizonyos dolgok természetesen adottak ugyan, de elveszthetők; s így e különböző kategóriákba tartozó dolgok az egyén (csoport, réteg) számára különböző értékűek, szükségleteik szerint".(4) A társadalmak a maguk történelme során kialakult termelési, társadalomszervezési, eszmei, ideológiai tevékenységük folyamatában, és azok objektivációiban alakítják ki érték-kategóriáikat. Bujdosó Dezső szerint: "érték: a valóság jelenségeinek emberi jelentősége".(5) A napi szóhasználat csak a hasznos, az előrehaladást segítő tárgyakat, anyagokat és szellemieket tekinti értéknek (pl. szép,

hasznos, jó, igazmondó). A negatív hatású tárgyakat, eszméket értékrombolónak mondjuk, amelyek pusztítják a pozitívan értékelt alkotásokat, tárgyakat, anyagokat, a szociális értékeket, továbbá az adott történelmi időszakban az ember, a társadalom léte szempontjából jelentősek, fontosak, tehát ezektől megfosztják az egyes személyeket, a csoportokat, számukra kárt, szenvedést, gyötrelmet, kínt, pusztulást okozva. Például a rákos sejtburjánzás a legfontosabb értéket: az életet veszélyezteti; a kábítószer gyűjtőfogalomba tartozó készítmények romboló hatásai (egy idő után) visszafordíthatatlan testi és személyiségbeli zavarokat eredményeznek, a lumpen pszichoszociális környezet veszélyezteti a gyermekek szocializációját. "Ezt azzal lehetne terminológiailag pontosítani, hogy az értékdimenzió pólusain, végpontjain nem az érték és a negatív érték áll, hanem nyilván az abszolút pozitív és az abszolút negatív érték... M. Schilck hangsúlyozza, minden érték csak az emberi lét számára létezik... Számos értékkatolozófus szerint e mérték az ember célja".(6)

A sokféle érték definíció idézése helyett inkább a jelenség körülírására vállalkozunk: értéknek nevezzük mindazokat az anyagokat, anyagiakat, tárgyakat, technikai eszközöket, szellemi és szociális jelenségeket (tevékenységeket és azok eredményét), amelyek hasznosak és jól szolgálják az emberiség, az adott társadalom, az ott élő ember előrehaladását, boldogulását. Az így jellemezhető tárgyak, anyagok és jelenségek a csoportban, a társadalomban, egy adott kultúrában az ember által válnak értékessé, értékke, jelentőssé. Más megfogalmazás szerint: értéknek nevezzük a bennünket körülvevő, ismert világ objektumainak sajátos emberi (társadalmi) meghatározottságát, amely kifejezi a tárgyak, anyagiak, szellemiek pozitív vagy negatív jelentőségét az ember, a személy számára.(7) Az érték egyszerre cél is és eszköz is az ember számára.

Értékfordozónak nevezünk minden olyan emberi tulajdonságot, amelyek az emberi csoport, a közösség haladását segítik elő; ezeket erénynek szokás mondani. Értékfordozó továbbá minden mű, használati érték, egyedi alkotás, amely az emberiséget gazdagítja.

"Az értékkegóriák (a jó, az igaz, a szép, stb. fogalmi) az értékfordozók érték tulajdonságainak tudati visszavükrözései, amelyek ugyanakkor igen fontos szabályozó szerepet töltenek be a társadalmi gyakorlatban. Például az emberi együttélés szabályozása értékkegóriák közvetítésével valósul meg. Sem az egyes ember cselekvéseinek minősítése, sem a közösségi együttműködés normáinak kialakulása nem képzelhető el az értékkegóriákhoz való igazodás, az értékek ún. imperatív funkciója nélkül."(8)

Az emberi társadalom kialakította, létrehozta az értékkegóriák közvetítésével történő szabályozás mechanizmusát. Az ember képes arra, hogy munkája során eszközöket iktat ön-maga és a tárgyi világ közé, ezeket a gondolkodás segítségével hozza létre. Így megjelenhet tudatában tevékenységének

jövöbeli képe, célja, célképzete, végeredménye. Az előzőekből következik, hogy a termelőtevékenység és a kognitív szféra mint értékek összekapcsolódnak. A társadalmak működése során létrejönnek olyan jelenségek, amelyek meggátolják, megzavarják az emberi tevékenység célképzetének kialakulását, avagy a termelőtevékenységhez nem kapcsolódik a kognitív szféra. Az említett jelenségeket a társadalom működési zavarainak tekintjük, amelyek nemcsak az élő társadalmat károsítják, hanem az utódnemzedékek érték kategóriáinak kialakulását is torzíthatják.

Az ember tevékenységéhez, lényegéhez hozzátartozik bizonyos társadalmi kooperáció (együttműködés) és a kommunikáció (üzenetváltás) valamilyen formája. A társadalom ebben a vonatkozásban is kialakítja a maga célképzeteit, hogy tagjaitól milyen viselkedési formákat, normákat fogad el, mit tart jónak, értékesnek, illetve melyeket itél károsnak, értéktelenségeknek. A társadalom (osztály, réteg, csoport) tudatában élő optimum-elképzelések alkotják az érték képzetek, fogalmak tartalmát, és így az egyének tulajdonságai, magatartásmódjai ehhez az eszmei optimumhoz való viszonyok alapján válnak érték hordozóvá (Murányi M. 1974). Ilymódon érték ké válnak olyan (a kooperáció szempontjából fontos) tulajdonságok mint az értelmi képességek, az együttműködési készség, mások elfogadása, a kommunikációs fejlődés mentén a szociabilitás, a vezáalom, önmaga megkedveltetése, a kifejezőkészség, stb. Amennyiben az említett értékek az egyénben nem alakulnak ki, vagy éppen az ellenkezője jön létre (alacsony értelmi szint, dacos, agresszív magatartás), akkor az ilyen egyénre azt mondjuk, hogy beilleszkedési nehézségekkel küszködik. Az egyén számára a kultúrában elfogadott érték kategóriák a tágan értelmezett boldogulás feltételeit jelentik. Az előzőekből következik, hogy amennyiben egyes egyéneknek az említett érték kategóriákat nincs módjukban elsajátítaniok, személyes boldogulásuk kerül veszélybe.

Az egyes értékek, érték kategóriák nem különülnek el egymástól, hanem alá-, fölé-, mellérendelve rendszerként kapcsolódnak össze, az értékek tehát egységes rendszerre állnak össze (Kapitány A. - Kapitány G. 1983.). "Az érték a szubjektum (egyén, csoport, réteg) gyakorlatának (cselekvéseinek, döntéseinek, viszonyainak) egész rendszerében nyilvánul meg". Beszélhetünk rétegek, csoportok, osztályok, népek érték rendszeréről is, hisz léthelyzetük a történelem során egymástól eltérően alakult. Amikor egy társadalomban a környezeti ártalmak típusait vizsgáljuk, vagy a veszélyeztetett gyermekek helyzetét elemezzük, nem nélkülözhetjük az adott terület érték rendszerének ismeretét.

Az egyes értékek sajátos jellegét az határozza meg, hogy a társadalmi lét mely területén érvényesek, emberi, társadalmi igényeink mely normáinak kielégítését szolgálják. Az értékek mindig differenciáltak és sajátos jellegükben éppen az tükröződik, hogy a valóságos, konkrétan jelentkező, körülhatározható emberi, társadalmilag indokolt szükségletek (anyagi, szellemi) kielégítésére alkalmasak. Így a minőségi-

leg egységes értékek rendszerbe foglalhatók.

A társadalom az egyes sajátos szférái területén kialakult értékek összefüggő rendszereit célszerű értékszféráinak nevezni. Ilyenek a gazdasági, etikai, jogi, politikai, esztétikai, világnézeti, vallási értékszférák.

Az értékrendszeren belül az egyes értékek (értékkategóriák) sajátos hierarchiája állapítható meg, ezt nevezzük az értékek rangsorának, ami az értékeknek az adott társadalomban kialakult jelenségével, fontosságával, azaz "súlyával" függ össze. Természetes, hogy ez is összefügg a történelmi helyzetekkel, a csoportok, rétegek, osztályok, népek létezésével, ugyanakkor az egyes emberek, csoportok, rétegek a köznapi tudat szintjén ismerik ezeket az értéksorokat. Megfigyelhetünk az anyagi és a szellemi szférán belüli, továbbá a kettő közötti értéksorokat is. Az értékek ilyen preferenciái elsősorban mintákon keresztül hatnak.

Azok az értékek, amelyek az egész emberiség számára fontosak, bekerülnek az egyetemes kultúra értéksorába, ami azt jelenti, hogy az emberek többsége számára mércéül szolgálnak. Például az élet megtartása, a család, a gyermekek gondozása, a szülők, a másik ember tisztelete, a tudás, a szorgalom, stb.

Az értékeket, az értékrendszereket mint kategóriákat a történelemben megjelenő csoportok, társadalmak mindenkori helyzetének tudati tükröződésének fogjuk fel, tehát változnak. De ugyanakkor megfigyelhető az értékek (értékszféránként változó) sajátos stabilitása. Sőt beszélhetünk az egyes értékek, értékszférák "értéktörténetéről" is (keletkezésükről, fejlődésükről, módosulásukról, szociális súlyuk alakulásáról, esetleg megszűnésükről).

Az is megfigyelhető, hogy az egyes értékek, értékkategóriák a szociális szituációktól is függnek, pl. az alkohol mint gyógyászati eszköz fontos érték, azonban ha valaki annyit iszik belőle, hogy alkoholfüggővé válik, ugyanaz az anyag értékrombolóvá válik, itt az anyag és az egyén magatartása kapcsolódik össze, az atomenergia bomba formájában pusztító, ha elektromos áram fejlesztésére használják, akkor viszont pozitív értéket jelent.

Az ontológiai értékfelfogások nagyjából egyetértenek abban, hogy az értékrendszerek eltéréseinek magyarázatát a társadalmi formációkban kell keresni (Kapitány A. - Kapitány G. 1983.). A társadalom jelenében a történelmi múlt különböző értékkategóriái, az egyes értékkategóriák különböző tartalmai élnek együtt. A társadalom mindennapjaiban tehát eltérő értékrendszerek és felfogások vannak jelen, vagyis az értékrendszerek elfogadása nem egységes. Az egyén tehát a szocializációja során értékfelfogással találkozik, rajta is múlik, hogy melyeket választja (értékválasztás). Az értékrendszerek ugyan keverednek egymással, mégis felismerhetők a társadalom alapviszonyainak leginkább megfelelő és a kultúrához kapcsolódó domináns, annak részeként leginkább érvényesülő értékkategóriák. A gyermekek és ifjak számára ilyen szempontból is fontos, hogy stabil, pozitív értékrendű fel-

nőttekkel legyenek személyes kapcsolataik, és őket fogadják el szociális mintának.

A társadalom az elfogadott értékkategóriák, értékrendszerek segítségével orientálójá (értékorientáció(9) a felfogásról, normáról, szabályról tájékoztatni, eligazítani, irányt mutatni) tagjait, hogy mely tárgyakat, tulajdonságokat, viselkedésformákat tartja helyesnek, jónak, követésre méltónak, értékesnek, avagy melyeket tartja rossznak, kerülendőnek. Az értéként elfogadott kategóriákat követeléseként fogalmazza meg, hogy a jó meg is valósuljon és normaként funkcionáljon. A társadalom azt igényli tagjaitól, hogy ismerjék meg az egyes értékkategóriákat és rendszereket, majd ezek szerint is tevékenykedjenek a társadalmi gyakorlatban.

Az értékkategóriák és a cselekvés között gyakran keletkezik összeütközés, konfliktus. Eppen ezért a társadalomnak állandóan meg kell újítani motivációs rendszerét, hogy egy részről erősítse az egyes értékkategóriák fontosságát, szociális súlyát, másrésztől a személyek értékattitűdjét, az értékhez kapcsolódó azon viszonyát, amely képessé teszi őket az adott társadalmi preferencia elfogadására és annak megvalósítására (cselekvésre). A társadalmi értékek tartalmainak ismerete feltétele a normakövető cselekvésnek, de nem azonos vele. Az emberek mindennapi tevékenységük során gyakran kerülnek összeütközésbe önmagukkal úgy, hogy a tudott, sőt az általuk egyébként elfogadott normától eltérően cselekszenek. Ezt a magatartást a szubjektum lelkiismerete, önkontrollja legtöbbször korrigálja, és a személy saját belső disszonanciájának hatása alatt ennek megszüntetésére törekszik.

Az adott kultúrértékek rendszerével kapcsolatban az is köztudomású (köznapis tudat), hogy egy-egy értékkategória normáinak valamilyen szintű megszegésével szemben milyen a társadalom értékelő magatartása, meddig terjed a toleranciája (megtűr, türelmes). Aki a gyakorlatban, az élethelyzetekben nem ismeri fel, hogy az értéktől milyen mértékben térhet el, az igen gyorsan és gyakran összeütközésbe kerül a társadalommal. Az értéktolerancia követi a társadalomban kialakult értékkategóriák közötti súlyviszonyok rendjét és azok változásait. Legnagyobb értéknek az emberi életet tartjuk (a legtöbb kultúrában). Ebből következik, hogy az élet elpusztítóival szemben legkisebb a társadalom toleranciája. További ilyen kulcsérték még az anyaság, a munka, a másik ember tisztelete, amelyek torzulásait a társadalom súlyosan elítéli.

Az előzőekből következik, hogy az értékrendszerek eredetileg egy-egy gazdasági-társadalmi szerkezethez, formációhoz kötődnek, és az ezekben megvalósuló társadalmi viszony sajátos szükségleteinek tükröződései: "Ezek az értékrendszerek kialakulásukkor voltaképpen a társadalom alapszerkezetét teszik bensővé az egyén számára (a réteg-, a nemzeti, nemi, életkori, szakmai, csoporteltérésektől függetlenül is), és az adott társadalmi formáció fennállása alatt folyamatosan 'újratermelőnek'. Az egyéni lét tapasztalatai, az intézmények szerkezete és működése, az interperszonális kapcsolatok

egyaránt igazolják helyességüket, s megerősítik, hogy az adott társadalomban az adott körülmények között így kell élni, így kell ítélni, döntenii, cselekedni".(10)

Azt figyelhetjük meg, hogy miután az értékrendszerek az emberek tudatában kialakultak és megerősödtek, el is szakadhatnak az őket létrehozó társadalmi szükségletektől, és akkor is fennmaradhatnak, konzerválódhatnak, amikor az új társadalmi formáció már új értékrendeket kíván működtetni.

Gyors gazdasági-társadalmi (intézmények, kapcsolatformák, ideológiák) átalakulások időszakában nagyobb mértékű a különböző értékrendszerek keveredése. Természetes, hogy az említett heterogén hatásrendszerekben gyakrabban fordulnak elő beilleszkedési zavarok, mind a fiatal, mind a felnőtt nemzedék körében. Ilyenkor megnövekszik a veszélyeztetett gyermek- és ifjak száma, tehát a társadalomnak fokoznia kell saját gyermekvédelmi tevékenységét. Bár az is igaz, hogy "A körülmények éppen annyira alkotják az embereket, mint az emberek a körülményeket" - írja Marx és Engels a "Német ideológia"-ban.

Amennyiben egy adott történelmi időszakban, a kultúrában kialakult anyagi-technikai, szellemi-szociális értékek, és az emberek (csoportok, rétegek, osztályok) alapfunkciói (testi, szellemi, szükségleteiket kielégíthetik, személyes szabadságuk biztosított, szerelmi életük kibontakozhat, megfelelő módon nevelhetik utódaikat, megteremthetik saját fejlődési feltételeiket, munkájukért anyagilag és erkölcsileg is megbecsülik őket, szabadidejükben testileg és szellemileg megújíthatják önmagukat, közeli-, közép-, és távoli céljaik megvalósulásában bizhatnak, emberi méltóságuk tudatában kulturáltan élhetnek, közöttük összhang alakul ki, akkor ezek a felnőttek nagy valószínűséggel érett személyek lesznek, akik társaikkal (rokonaikkal, munkatársaikkal, általában az emberekkel) megfelelő kapcsolatot alakítanak ki. Átélik életük nagy élményét, a személyes sikert és a csoport szolgálata, a jelentőssé, fontossá válást és a társak boldogítása, segítése, szolgálata közötti összhangot. Az ilyen felnőtt nemzedék (család, nevelőtestület, alkalmi csoport, stb.) mint a kultúrát reprezentáló és közvetítő modell, nagy valószínűséggel pozitív szociokulturális környezetet, (miliőt) teremt a gyermekek és ifjúkorúak számára. A kultúrában kialakult értékeknek, valamint az egyének társas gyakorlatának optimális összhangján azt értjük, hogy a kialakult és érvényesnek általánosan elfogadott értéknormák, és a mindennapi gazdasági-társadalmi gyakorlat közel kerül egymáshoz. Konfliktusok ebben az életközegben is velezáró az emberi tevékenységnek, de a jelenségek nem válnak halmozott és kibékíthetetlen, feloldhatatlan ellentmondássá.

Abban a történelmi időszakban, kultúrában, élethelyzetben, amikor az egyes emberek, csoportok, rétegek, osztályok gazdasági-társadalmi alapfunkcióik (létfenntartásuk, munkavégzésük, szellemi tevékenységük kibontakozása, stb.), szerepeik ellátása közben halmozott frusztrációt(11) élnek át, és e tartós feszültségüket feldolgozni nem képesek, akkor

pszichés sérüléseket szenvednek el. A társadalom működési zavarai következtében létrejött funkciózavarok egy részét az emberek szerepkonfliktusként élik át, pl. nem tudnak minden szempontból kielégítően eleget tenni munkavállalói, férji, apai, anyai, szülői, stb. szerepeiknek. Amennyiben a személyek az említett pszichoszociális zavarokat kénytelenek tartósan elszenvedni, akkor ezek egy idő után személyiség és magatartásbeli károsodásokat is eredményezhetnek. A felnőtt ember ilyen megzavart viselkedése legtöbbször eltér attól amit kora kultúrája elvár tőle. A társadalmi funkciózavar tehát személyiségzavart is előidéz, aminek következtében az ilyen felnőttek az utódnemzeték számára hátrányos vagy veszélyeztető személyekké válhatnak. Ugyanis a tapasztalatok azt mutatják, hogy a társadalmi funkciózavarokból fakadó tartós szerepkonfliktusok közvetlenül a felnőtt nemzedékeket károsítják, ők pedig a gyermekeket veszélyeztetik.

Az eddigiek során arra utaltunk, hogy az egyes társadalmakban kialakult szociokulturális ártalmak és az azt követő pszichés zavarok, a beilleszkedési nehézségek fő forrása elsősorban a makrostrukturális gazdasági-társadalmi berendezkedésekben keresendő. Mind a feudális-, mind a polgári társadalmakban azok közül a rétegek közül kerültek ki a gyermekeiket elhagyók, lelencbe küldők, a gyermeküket elpusztítók, csavargók, koldusok, akiknek nem lehetett termelési eszközük, akik teljes gazdasági és szociális jogfosztottságban éltek. Az első azt is jelentette, hogy az ilyen emberek mélyen az adott történelmi körülmények között kialakult kultúra szintje alatt éltek, a létük fenntartásához szükséges munkaeszközök, tárgyaik, lakásuk, képzettségük, szociális kulturáltságuk, viselkedésük, életvezetésük nem felelhetett meg az adott kultúrában elvártaknak. A középkorban a nincstelen jobbágyok gyermekeiből válhattak koldusok. Olyanról senki sem tud, hogy hercegi, vagy főúri ivadék szeretetházba került volna, koldulásra sem kényszerült. Az tehát igaz, hogy kiknek van "esélyük" a társadalom perifériájára kerülni, de az egyén mikroszociális kapcsolatrendszerétől és a saját személyiségének adottságaitól, szerkezetétől, kulturáltságától is függ, hogy a perifériára szorulva képes-e helyzetét pozitív irányban megváltoztatni, abból felemelkedni, életvezetésben, társas tevékenységében a kultúrértekek szintje alatt megrekednek-e. Előfordul az is, hogy egyes felnőtt vagy ifjú személyek saját személyiségzavaraikkal összefüggő negatív viselkedésük testi- idegi-pszichés megbetegedésükkel, esetleg a személyiségükben eluralkodó káros értékfelfogásukkal kapcsolatos.

A szocialista társadalmakban a makro-gazdasági és társadalmi szerkezet átalakulásával megszűnt az évezredekken át károsan ható számos tényező (a teljes gazdasági-szociális kiszolgáltatottság, az egyes rétegek jogfosztottsága, a kultúra monopolizálása). Ez sokakban azt a hiedelmet keltezte, hogy megszűnik a szociokulturális ártalom, a veszélyeztetés, aminek következtében nem lesz szükség gyermekvédelemre sem.

Az elmúlt évtizedek azt mutatják, hogy a régi ártó hatások ugyan jobbára megszűntek, de újak keletkeztek helyettük. Pl. A termelőeszközök köztulajdonba vétele közben és után kialakult gazdasági-társadalmi szerkezet, és tevékenység nem hozta létre a termelőeszközökkel kapcsolatban a tulajdonosi viszony tudatának olyan szintjét, ami a munkát ténylegesen kulcs-értékké tette volna. A gyors társadalmi átrétegződés folyamatában számos olyan érték kategória vesztette el funkcióját, ami károsan hatott az utódnemzedékre. A nők munkabá-állásával létrejöttek a kétkeresős családok, de az ehhez szükséges feltételeket csak részben teremtették meg. Így pl. a diszharmonikus házasságok nagy része válásba torkollik. A meghirdetett szocialista eszmék és erkölcsi értékek egy részét a társadalmi gyakorlat nem erősítette meg, ezért értékzavarok jöttek létre. A szocialista társadalmi célok egyes elemei az emberi végességet figyelembe véve túl messzire tolódtak, egy részéről kiderült, hogy azok utópisztikusak. Így bizonyos rétegek tagjai elvesztik személyes perspektíváikat. Az emberi tudás, a képzettség a 20. század második felében a legtöbb kultúrában soha nem látott mértékben felértékelődik. Ennek ellenére nálunk kialakult egy sajátos és ellentmondásos kettősség. Hirdetjük a tudás magas társadalmi értékét, ugyanakkor a gyakorlatban mindez nem érvényesül kellő mértékben.

Az 1945 után bekövetkezett gazdasági és társadalmi változások hatására az anyagi és egészségügyi veszélyeztetés 80 százalékról 20 százalékra csökkent. Az erkölcsi veszélyeztetés a régebbi 5-15 százalékról az utóbbi harminc évben 80 százalékra növekedett.

Amikor a különböző kultúrájú, társadalmi berendezésű népek történetét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy mindenütt találunk hátrányos és veszélyeztető szociokulturális hatásokat, így a szocialista társadalmakban is. Ezért érthető, hogy a maguk fennmaradásáért tudatosan küzdő népek igyekeztek felderíteni saját társadalmuk működésének zavarait, ezek forrásait és a funkciózavaroknak a gyermekek rossz "sorsában" megnyilvánuló következményeit. Ezért mindenütt létrehoztak valamilyen formájú gyermekvédelmet, ha nem is így vették mindenkor e tevékenységet. Napjainkban rendelkezünk azokkal az ismeretekkel, és egyre erőteljesebb az az elszánnás is, hogy tudományos megalapozottságú gyermek- és ifjúságvédelmet hozunk létre.

JEGYZET

- 1 Kapitány Á. - Kapitány G.: Bennünk a társadalom. Propaganda Iroda. 5.ö.
- 2 Hargitai György (szerk.): Kulturális Kisenciklopédia. Kossuth Könyvkiadó, 1986. 383.o.

3 Értelmezések a kultúráról: "...köznap i kultúrfelfogásban a kulturált, művelt (ember vagy társadalom) fogalma ... egyes ember vagy közösség viselkedésére, egyéni és társadalmi magatartásra, az emberek egymás közti viszonyait szabályozó szokások, értékek stb. rendszereire is vonatkozik -egészen az illemig vagy a jó modorig". "A ma sok tekintetben egymással konfrontáló irányzatok leglényesebb tanulságai azonban ...a marxi-lukácsi ontológiára épülő kultúra elmélet alapján szintézisbe hozhatók. Az ontológiai kultúrelmélet A.N. Leontyev szovjet pszichológus koncepciójában fogalmazódott meg a 60-as évek közepén ... Az ún. ontológiai koncepciók a marxi objektivációelméletre (többek között "A tőke" munka fejezetében kifejlesztettek) támaszkodva dolgozták ki kultúrafogalmukat. E szerzők a kultúra fogalmát ismét tágabb értelemben használják, tehát nem korlátozzák a művészetekre vagy a "szellemi" életre ...feloldják a tevékenység és a tevékenység eredményei között az elméletben történelmileg kialakult antagonizmust". ... "az emberi tevékenység és a tevékenység eredményei elválaszthatatlanok egymástól" ... "amikor az ember megszületik, még csak potenciális értelemben véve ember, hiszen ami emberi "lényegét" alkotja, azzal biológiai örökségként nem rendelkezhet, azt csak a társadalomban sajátíthatja el. Ennek az emberi (biológiai) testen kívüli világnak az elsajátítását joggal nevezhetjük a kultúra elsajátításának"... "A kultúra tehát nem örökölheto, csak tanulással sajátítható el. E tanítás és tanulás minden társadalomban megvalósul, a kulturális hagyományok közvetítése és átvétele biztosítja az emberi társadalmak életének folytonosságát"... "E gyermeknek, bele kell illeszkednie saját társadalmába, hogy annak tagjaként élhessen, e folyamat pedig a kultúra elsajátításával történhet meg" ... "Murdock 1940-ben a következő megállapításokat teszi a kultúra sajátos természetéről: 1. a kultúra elsajátított (azaz biológiailag át nem adható), 2. megtanított (a nyelv segítségével közvetíthető); 3. társadalmi (a társadalmi nyomás miatt viszonylag egységes, és a társadalomban élő emberek betartják a szabályait); 4. fogalomalkotó (a kultúrát alkotó szokások ugyanis jelentős mértékben fogalmiak mint a viselkedés normái és mintái; ezekhez az egyén tudatosan viszonyul); 5. a kultúra szükségletet elégít ki...; 6. adaptív (alkalmazkodik a természeti és a társadalmi körülményekhez); ...7. a kultúra integráló (az elemei "hajlamosak" állandó és integráns egészet alkotni, de tökéletes egyensúly és integráció soha sincs, mert a történelmi események állandó zavaró hatást fejtenek ki). Kulturális Kisenciklopédia. Kossuth Könyvkiadó, 1986. 384-392.o. - Marxnál a civilizáció szó a kultúra szinonimája. A kultúra legfőbb közvetítői: az egyének, a csoportok, a szervezetek, könyvek, intézmények. A kultúra elsősorban személyi közvetítéssel terjed és terjeszthető.

- Boros István - Vértessy Péter: Narkó-blues.
Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986.
- Cseh-Szombathy László(összeállító): A változó család.
Kossuth Könyvkiadó, 1978.
- Csőregi Éva: Lakótelepi sikolások - Életmód, szabadidő, ne-
velés. Akadémiai Kiadó, 1978.
- Dobos László - Gayer Gyula: Adatok a magyar gyermek- és if-
júságvédelem történetéhez.
Művelődési Minisztérium, 1960.
- Durkheim Émilie: Az öngyilkosság. Szociológiai tanulmány.
2. kiadás.
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982.
- Duró Lajos: Az értékorientáció pedagógiai pszichológiai
vizsgálata. ACTA Universitatis Szegediensis Sectio Pae-
dagogica et Psychologica. Szeged, 1982.
- Ferge Zsuzsa: Társadalmi újratermelés és társadalompolitika.
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982.
- Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyar szegénypolitika történeté-
ből. Magvető Könyvkiadó, 1986.
- Gáti Ferenc: Gyermekvédelem az iskolában. Tankönyvkiadó,
1982.
- Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák. Diagnózisok. Magvető Ki-
adó, 1983.
- Huszár István: Ifjúság és társadalom
Kossuth Könyvkiadó, 1984.
- Járó Miklósné: A gyermekvédelem szemléletének néhány problé-
mája. Ped. Szemle, 1960. 41. sz. 309.o.*
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor: Értérendszeink.
Kossuth Könyvkiadó, 1983.
- Kulturális Kisenciklopédia. Kossuth Könyvkiadó, 1986.
- Losonczi Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyokban és az ér-
tékekben. Társadalomtudományi Könyvtár, Gondolat, 1977.
- Murányi-Kovács Endréné: A gyermekkori személyiségzavarok
pszichológiája. Tankönyvkiadó, 1979.
- Nemes Péter: Ismerkedés a csövesek világával, Tankönyvkiadó,
1984.

Pataki Ferenc: Az én és a társadalmi azonosságtudat. Kossuth Könyvkiadó, 1982.

Ratkóczi Éva: A "csöves" kérdés megértéséhez. Kritika, 1982. 3. sz. 22.o.

Rowland Péter: Vasárnapi szülők. Gondolat, 1986.

Szemponatok és gondolatok a gyermek- és ifjúságvédelem távlati fejlesztésének irányelveihez. OPI Gyermek- és Ifjúságvédelmi és Felügyeleti Osztálya, Gyermek- és Ifjúságvédelem, 1984. 1. sz. 11-20. o.

Utasi Ágnes: Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák. (Rétegződésmodell vizsgálat V. MSZMP. KB. Társadalomtudományi Intézet, 1984.

Йожеф Вецко

Истолкование некоторых фактов, определяющих
взгляды на вопросы защиты интересов детей
(культура, ценность, нарушения функции
общественного действия)

Исследуя историю вопроса защиты интересов детей, мы отметили, что возможности "жизненного пути" людей определяются общим влиянием макро- и микроэкономической и общественной среды. Неблагоприятное положение детей, их трудновоспитуемость находятся в связи с нарушениями функции действия общества. Это не снимает ответственности с вышеуказанных людей. Новому пониманию проблемы защиты интересов детей необходимо исследовать и эту взаимозависимость, поскольку только этим образом оно может дать обществу определенные рекомендации по решению этих вопросов. В понятийной системе защиты детей мы используем такие категории, как вредное воздействие окружающей среды, угроза опасности; однако методическая литература "задолжала" в том смысле, чтобы определить, по сравнению с чем ребенок находится в опасности. Мы полагаем, что культура и ценность являются такими соответствующими понятиями, которые дадут необходимые разъяснения по поводу обновленного понимания проблемы защиты детей. Такое представление может помочь им (т.е. этим понятиям) и в плане последующего истолкования задач защиты детей в обществе.

József Veczkó

Die Interpretierung einiger Faktoren, die Anschauungsweise des Kinderschutzes bestimmen (Kultur, Wert, gesellschaftlich bedingte Funktionsstörungen)

Die Untersuchung der Geschichte des Kinderschutzes hat unter anderem zum Ergebnis geführt, dass die Chancen "des Lebensweges" der Menschen durch die Gesamtwirkung des wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Makro- und Mikromilieus bestimmt wird. Die nachteilige Lage, die Gefährdung, die schwere Erziehbarkeit des Kindes hängen mit den Funktionsstörungen der Gesellschaft zusammen. Das verringert aber nicht die Verantwortung der betroffenen Personen. Ein Kinderschutz, der auf einer neuen Anschauungsweise beruht, hat auch diesen Zusammenhang zu untersuchen, denn es wird nur auf diese Weise möglich sein, der Gesellschaft neue Vorschläge zur Lösung zu unterbreiten. Im Begriffssystem des Kinderschutzes werden Kategorien gebraucht wie umgebungsbedingte Schäden, Gefährdung usw., aber die Fachliteratur bleibt mit der Bestimmung dessen schuldig, im Verhältnis wozu das Kind gefährdet ist. In unserer Auffassung sind die Kultur und der Wert entsprechende Begriffe, die eine Orientierung zur sich erneuernden Anschauungsweise des Kinderschutzes gewähren. Diese Auffassung ist uns auch behilflich, die Aufgaben des Kinderschutzes in der sozialistischen Gesellschaft zu interpretieren.